

De verraders gestraft

1629 in een Spaanse optiek

Harry van den Berselaar*

In de geschiedenis van 's-Hertogenbosch weet de Tachtigjarige Oorlog steeds opnieuw te boeien. Na zoveel jaar zijn de gebeurtenissen in 1629 bij lange na niet vergeten. Aan het bekende verhaal over de inname van de stad door Frederik Hendrik kunnen Spaanse bronnen uit die tijd nog veel gegevens toevoegen. Blikverruimend is de studie die Yolanda Rodríguez Pérez verrichtte naar het Spaanse beeld van de Nederlanden gedurende de Tachtigjarige Oorlog.¹ Voor haar promotieonderzoek dat zij in 2003 afrondde, werd zij vorig jaar bekroond met de prijs van het Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen.

Rodríguez Pérez gebruikte voor haar onderzoek tweeërlei bronnen. Allereerst historische bronnen zoals oorlogskronieken en vlugschriften (relaciones, avisos). Veel belang hechtte zij ook aan literaire bronnen en dan vooral aan toneelstukken, omdat die een belangrijke functie hadden in de propaganda en in de vorming van het Spaanse zelfbeeld. Dat was geen statische visie, want tijdens die lange periode van strijd traden verschuivingen en veranderingen op in de beeldvorming. Drie door Rodríguez Pérez aangehaalde relaciones zijn voor de Bossche geschiedschrijving interessant.

Schilderij door Diego Velázquez van Filips IV, Spaans koning van 1621 tot 1665. Het werk dateert van vóór 1628 en berust in het Prado in Madrid.

(2)

RELACION

DE LOS PRODIGIOSOS

sucessos que hã sucedido en la ciudad de Bolduque, y castigo que Dios Nuestro Señor ha enbiado a los predicantes de aquella maldita fera, este año de 1630.

CON LICENCIA.

Impresso en Granada en casa de Miguel de Lorençana, Año de 1630.

*Titelpagina van één van de Relaciones over Den Bosch, 1630.
(In: Yolanda Rodríguez Pérez, 'De tachtjarige oorlog in Spaanse ogen', afb. 10)*

Relaciones

Een belangrijke rol bij de Spaanstalige nieuwsvoorziening speelden de 'relaciones'. De hispanoloog Vosters noemt ze 'vliegende bladen of nieuwspamfletten' en 'voorlopers van dag- en weekbladen'.² Ze verschenen eenmalig om in geschreven dan wel gedrukte vorm een belangrijke politieke of militaire gebeurtenis te verslaan. De gedrukte exemplaren 'bestonden meestal uit een los vel van vier kantjes in folio of in kwarto'.

De belangstelling voor het beleg van 's-Hertogenbosch was internationaal. Het is daarom niet verwonderlijk dat de uittocht van het garnizoen op 17

september 1629 door verschillende buitenlandse vorsten werd gadegeslagen. Nog niet zo lang daarvoor had de 'internationale pers' de negen maanden van het beleg én de inname van Breda op 5 juni 1625 uitvoerig verslagen. 'Iedere kip of kat die er overhoop werd geschoten of wist te ontsnappen, werd bij wijze van spreken van commentaar voorzien'.³ Ook in de Spaanse 'media' werd die overwinning van Spínola breed uitgemeten. Maar vier jaar later waren dezelfde auteurs zeker karig met de nieuwsvoorziening aan het thuisfront; aan Nederlanden zoals die in 's-Hertogenbosch werd nauwelijks aandacht geschonken.⁴

Voor zover bekend, komt de belegering van 1629 voor in twee relaciones. Een derde exemplaar gaat over de periode (direct) na de inname door de Staatse. De eerste relación vernoemt het beleg slechts tussen neus en lippen in een verslag van een glorieuze tocht op de Veluwe.⁵ Nummer twee bevat nieuws over een gebeurtenis op 7 augustus 1629.⁶ Voor het waarheidsgehalte van dit bericht beroept de Spaanse schrijver zich op recentelijk uit de Nederlanden ontvangen brieven. Op die dag zou het Spaanse garnizoen onder leiding van gouverneur Van Grobbendonck onder de Staatse belegeraars dood en verderf gezaaid hebben: 3000 vijanden lieten het leven. Een verhaal dat in geen enkele andere bron terug te vinden is.

Goddelijk ingrijpen

Nog fantasie rijker is een derde relación uit 1630, over de periode (direct) na de inname door de Staatse.⁷ Hierin worden wonderbaarlijke gebeurtenissen beschreven die dat jaar in 's-Hertogenbosch plaatsgevonden zouden hebben, eindigend met de straf die God liet neerdalen over de predikanten in de stad. De inhoud vat ik in de volgende twee alinea's samen.

De auteur van het vlugschrift begint met een inleiding over het zware lijden van de Bosschenaren onder de ketterse militaire bezetting. Vervolgens laat hij in de tweede alinea een dominee de preekstoel beklimmen. Zijn naam wordt niet vermeld, maar wel dat hij op dat moment de meest beroemde ketterse predikant is. Een en ander speelt zich af in de 'Iglesia mayor', een benaming die ongetwijfeld naar de Sint-Jan verwijst. Overlopend van godslasterlijke taal verzoekt de predikant de aanwezigen een bepaald *corpus Christi* te vernielen. De auteur vermeldt in een terzijde dat deze afbeelding van Christus erg geliefd is onder de katholieken die er tal van wonderen aan toeschrijven. Het aanwezige kerkvolk loopt niet warm voor de oproep van hun predikant, en pas na lang aandringen (in het aan-

schijn van dat beeld zou de voorganger niet verder kunnen met zijn preek), vindt de gewenste vernietiging plaats. Vervolgens krijgt de dominee verschrikkelijke pijn in zijn buik. Aan het eind van het liedje voert de duivel hem met lichaam en ziel naar de hel. Zo vergaat het dus iemand die God verraadt. Zonder overgang stapt de auteur over naar het tweede deel van de *relación*: de ondergang van een verrader wiens bestraffing overigens iets eerder plaatsvond. Het gaat hierbij om een (ook niet bij naam genoemde) soldaat wiens euvele daad direct meehielp aan de val van de stad. De persoon in kwestie was – zoals velen binnen de muren – op de hoogte van het gebrek aan kruit in de stad. Volgens de schrijver van de *relación* stond de militair aan het hoofd van een legereenheid die onder Van Grobbendonck diende. Deze hoge functie weerhield hem er niet van om het tekort aan kruit aan de ketterse belegeraars kenbaar te maken. Na de val van de stad ontving hij hiervoor uit handen van de vijand een flinke beloning. Kort daarna kwam ook hij op de meest gruwelijke wijze aan zijn einde. Krijsend en schreeuwend verdween hij naar het diepste van de hel, 'slachtoffer' van de goddelijke vergelding.

De overgave van Breda in 1625 door de Spaanse hofschilder Diego Velázquez, bestemd voor de troonzaal in het paleis van Filips IV. Justinus van Nassau overhandigt de sleutel van de stad aan de Spaanse bevelhebber Spinola. Dit schilderij uit 1635 hangt thans in het Prado.

Voetius

Wie God aan zijn zijde heeft, mocht als vaderlandslievend auteur kennelijk een loopje met de waarheid nemen. Bekend is dat de eerste reformatorische kerkdiensten al op woensdag 19 september gehouden werden. Die dag vonden er drie plaats, waaronder een in de Sint-Jan. Veldprediker Coenraad (Conradus) Markinius ging daarin voor. Onder de aanwezigen bevonden zich Frederik Hendrik en zijn vrouw Amalia van Solms. In die beginperiode waren naast Markinius ook andere geleende dominees in de stad actief: Bushoff, Voetius, Moringius en Spiljardus.

De voormalige (Heusdense) veldprediker Voetius had zich na de inname van de stad met bovengenoemde collega's toegelegd op de totstandkoming van een nieuwe infrastructuur voor de bediening van Gods Woord. Dit voerde hem eind november 1629 naar Den Haag. Tijdens zijn afwezigheid ging in 's-Hertogenbosch en de Meierij ineens een opmerkelijk verhaal rond. Vanwege zijn godslasterlijke optreden zou Voetius door de duivel naar de hel gevoerd zijn! Nu had de dominee zich inderdaad een aantal malen op felle wijze negatief uitgelaten over de aanwezigheid van katholieke (kruis)beelden. Hiermee had hij zich in korte tijd een zekere faam verworven die dit gerucht zou kunnen schragen. In elk geval ontvingen zijn vrienden hem bij zijn terugkeer op 12 december 'als eenen schoonen dooden'.⁸ De verdachtmaking had haar werk gedaan. Om te bewijzen dat hij het ondermaanse nog niet verlaten had, liet hij zich nadrukkelijk overal in de stad zien.

Duker neemt in zijn boek over Voetius aan dat de bedenker van deze laster de Bossche jezuïet Sidronius Hosschius was. Deze pater trok na zijn gedwongen vertrek uit Den Bosch al spoedig naar Gent, maakte na 1634 naam als neo-latijns dichter en zijn reputatie leidde tot een aanstelling aan het hof in Brussel. Het verhaal uit 1629 dat hem door Duker toegedicht wordt, zou de bron kunnen zijn voor de eerste episode uit de *relación* van 1630. De Spaanse uitgever van dit vlugschrift Miguel de Lorenzana deed er in 1632 nog een schepje bovenop met de uitgave van een boekje waarin het verzinsel nog eens terugkomt.⁹ Dukers studie bevat ook een letterlijke vertaling van de tekst van de *relación* uit 1630.¹⁰

Kruittekort

Het tekort aan kruit dat in de *relación* uit 1630 een rol speelt, kwam al snel na het begin van de belegering aan het licht en raakte binnen de muren bekend.¹¹ Bisschop Ophovius vermeldde in zijn dagboek¹² dat hij gouverneur Van Grobbendonck

Monument van de Latijnse dichter Sidronius Hosschius in zijn geboorteplaats Merkem (België). Dit borstbeeld uit 1986 vervangt het oude monument dat in de Eerste Wereldoorlog verwoest werd. (Foto: gemeente Houthulst, Masselis)

zonder resultaat over deze kwestie had aangesproken. Voor het blazoen van Van Grobbendonck is de vraag van belang of dat tekort zijn oorzaak had in het feit dat 's-Hertogenbosch de belegering met een te kleine kruittvoorraad was ingegaan, dan wel dat het tekort tijdens het lange beleg ontstond. Hoe dan ook, Kuijer noemt het opraken van de kruittvoorraad de voornaamste aanleiding tot de capitulatie.¹³ De bewuste relación voegt daar een suggestie aan toe, dat als die vermaledijde soldaat hierover zijn mond gehouden had, het beleg misschien anders verlopen zou zijn! Deze uitspraak in het Spaanse geschrift impliceert dat de kennis over de werkelijke hoeveelheid kruitt alleen binnen de stad bekend zou zijn geweest. Poelhekke voert aan dat dit geenszins het geval was. De belegeraars zouden – bijvoorbeeld door spionageactiviteiten – al lang van de hoed en de rand weten. Ook het feit dat de Staatse troepen – nauwelijks tegengehouden door schoten vanuit de stad – steeds opnieuw erg dicht bij de muren konden komen, moet in zijn ogen in die tijd boekdelen gesproken hebben.¹⁴

De auteur van de relación rept hier niet over en noemt de soldaat een verrader. Zoiets is voldoende voor de straffende hand van God in de vorm van

een vreselijke doodstrijd, plus een enkele reis naar de hel. Rodríguez Pérez geeft aan dat de auteur van de relación vermoedelijk een collaborerende soldaat op het oog gehad moet hebben zonder Spaans bloed. Zo'n vlugschrift wilde immers duidelijk maken 'dat de nederlaag dus niet gelegen had aan de Spanjaarden of aan de Spaansgezinden. Het was een externe factor waar ze niets aan konden doen en de nederlaag was veroorzaakt door zoiets eerloos als verraad.'¹⁵

Beeldvorming

Waren de Spanjaarden met dit soort nieuws zo gemakkelijk om de tuin te leiden? Het hof in Brussel en dat in het verre Madrid uiteraard niet. Toen koning Filips IV in het najaar van 1629 vernam dat de situatie in zijn noordelijke gebieden precair was, wilde hij zelf de legerleiding ter plekke overnemen.¹⁶ Maar niet voor er een troonopvolger geboren was. Die kwam, maar pas op 17 oktober van dat jaar. Te laat dus, en daarbij deed Filips' machtige minister Olivares er alles aan om zijn heer vooral thuis te houden. Dat was minder gevaarlijk, en goedkoper.

Het verlies van de stad 's-Hertogenbosch was een klap in het gezicht van het Spaanse gezag. De nederlaag paste niet bij het (zelf)beeld waarin zaken als trots, de zorg voor Gods rijk op aarde, superioriteit en vaderlandsliefde om voorrang streden. Een afgang voor een strijdmacht die in Parkers onderzoek naar voren komt als het beste leger van die tijd.¹⁷ Hoe viel dit thuis te verkopen? Met behulp van een berichtgeving die de waarheid aanpaste.

Natie naast God

Eén karaktertrek blijkt een constante in de beeldvorming: de Spanjaarden beschouwen zichzelf als een volk naast God. Spanje heeft als opdracht 'van boven' het ware geloof te verspreiden en te verdedigen. De hemelse machten zwijgen niet, maar ze laten merken dat zij de inspanning van de Spaanse natie voor de goede zaak volgen. Dit verklaart het goddelijke ingrijpen in 's-Hertogenbosch na de val van de stad. Die 'bemoeienis' van de Almachtige staat niet op zichzelf. In de beeldvorming is het onderdeel van een vast patroon. Zo werd in 1571 tijdens de zeeslag voor Lepanto het gebed van de katholieke alliantie verhoord: een straffe wind dreef de Turkse vloot in het nauw, en haar lot was bezegeld. In 1585 verhoorde Maria Onbevleete Ontvangenis het gebed van de Bossche bevolking en van de Spaanse troepen die zich bij Empel in een benarde positie bevonden: een plotselinge zeer strenge vorst kostte de aanwezige Staatse troepen figuurlijk en

Relaciones, nieuwskaarten, gelegenhedsgedichten en pamfletten zorgden voor een snelle verspreiding van nieuwsberichten over de ontwikkelingen op het strijdtonel. Dit is een voorbeeld van een Duits lied over de beruchte belegering van 's-Hertogenbosch (de bruid) door Frederik Hendrik (de bruidegom). Gekleurde houtsnede uit 1629 (Brabant Collectie, UvT)

letterlijk de kop.¹⁸ De pest die de ongelovigen in Leuven en 'Holanda' (1587) trof, werd geïnterpreteerd als de straf van God.¹⁹ De valse berichtgeving in de relación uit 1630 is een vorm van propaganda. Het verlies van 's-Hertogenbosch was voor het Spaanse gezag uiteraard slecht. Ogenschijnlijk beleefde Spanje in die periode een Gouden Eeuw, maar de grandeur uit de tijd van de 'Grote Oostenrijkers' Karel v en Filips II, was tanende onder hun opvolgers, de zogenaamde 'Kleine Oostenrijkers'. Onder regerend vorst Filips IV (1605-1665) waren de inkomsten uit de koloniën weliswaar nog omvangrijk, maar ze bleken hard

nodig om aan de eisen van de geldschietters te voldoen. Spanjes militaire activiteiten speelden zich in 1629 op een breed front af in Europa (de Nederlanden, Duitsland, Italië, op de Middellandse Zee) en in Amerika. Ze vormden een niet aflatende financiële last. De inflatie groeide, het volk ging gebukt onder de aspiraties van de regering. Binnen die context past de beeldvorming die uit de derde relación spreekt: wat er ook gebeurt, de hemelse machten zijn mét het land dat Gods werk op aarde bevordert. Met Spanje dus, de natie naast God.

* Met dank aan Yolanda Rodríguez Pérez die, om aan mijn nieuwsgierigheid tegemoet te komen, voor een snelle toezending zorgde van de onder noot 6 en 7 genoemde literatuur.

Noten

- 1 Yolanda Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten (circa 1548-1673)*, derde druk (Nijmegen 2005).
- 2 S.A. Vosters, *Het beleg van Breda in het wereldnieuws* (Delft 1987), pag. 3.
- 3 S.A. Vosters a.w., pag. 98.
- 4 Yolanda Rodríguez Pérez a.w., pag. 156.
- 5 Yolanda Rodríguez Pérez a.w., pag. 156-157.
- 6 Segunda relacion, y avisos ciertos de siete deste mes de agosto de lo sucedido en el sitio de Volduque, y del ardid y estratagemas militares de que usando el baron de Gravendonc, gouernador de la dicha plaça dio muestra admirable con muerte de mas de tres mil hombres der exercito enemigo. Cuenca. (Madrid, Biblioteca Nacional VC 224/107)
- 7 Relacion de los prodigiosos sucessos que han sucedido en la ciudad de Bolduque, y castigos que Dios nuestro señor ha embiado a los predicantes de aquella maldita seta, este año de 1630. Granada. (Madrid, Biblioteca Nacional VC 226/101)
- 8 A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*, 3 dln. en register (Leiden 1877-1915), dl. I, pag. 325.
- 9 A.C. Duker a.w., dl. I, pag. 326.
- 10 A.C. Duker a.w., dl. I, Bijlagen, CXV-CXVI.
- 11 C.J. Gudde, *Vier eeuwen geschiedenis van het garnizoen 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1958), pag. 65.
- 12 J.W.M. Peijnenburg pr., 'Het dagboek van bisschop Michaël Ophovius 4-8-1629 – 31-12-1631', in: *Boschboombladeren* 26 (juli 1981), pag. 9-10.
- 13 P.Th.J. Kuijter, *'s-Hertogenbosch. Stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 2000), pag. 617.
- 14 J.J. Poelhekke, *Frederik Hendrik, Prins van Oranje. Een biografisch drieluik* (Zutphen 1978), pag. 268.
- 15 Yolanda Rodríguez Pérez a.w., pag. 157.
- 16 Jonathan Brown en J.H. Elliott, *Een Paleis voor een Koning. Het Buen Retiro en het hof van Filips IV* (Amsterdam 1993), pag. 54-55.
- 17 Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659*, second edition (Cambridge 2004), pag. 27.
- 18 Harry van den Berselaar, 'Een bijzondere Mariaverering. Het wonder van Empel', in: *Bosche Bladen* 7 (2005) nr. 1, pag. 22-23.
- 19 Yolanda Rodríguez Pérez a.w., pag. 76-77.